

Kunskapsöversikt

2015:7

Kategoriernas dilemman

Kategoriernas dilemman

En kunskapsöversikt om kategorisering
utifrån nationellt och etniskt ursprung i
offentlig politik och forskning

Per Strömblad och Gunnar Myrberg

2015:7

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

**Delegationen för
Migrationsstudier
Ju 2013:17**

Delmi Rapport 2015:7

Beställning: www.delmi.se

E-post: ju.delmi@regeringskansliet.se

Förord

Kategorier och kategorisering är en ofrånkomlig del av vårt sociala liv. Vi behöver kunna hantera och sortera alla intryck. Relationer i såväl offentliga som privata sammanhang påverkas av föreställda skillnader mellan olika befolkningsgrupper. Det finns goda skäl att anta att diffusa kollektiva identiteter av detta slag kan bilda en grogrund för fördomar och i förlängningen diskriminering.

Även när man inom massmedier eller myndigheter aktivt strävar efter att åstadkomma ”neutral” kategorisering – till exempel i officiell statistik eller annan sammanfattad information som omöjligt kan inrymma alla nyanser – är det viktigt att vara medveten om och försöka analysera hur och varför människor grupperas och därmed gestaltas på olika sätt. Detta inte minst då kategoriseringar kan förväntas ha betydelse såväl för politikens utformning som för offentlig debatt om vad politiken överhuvudtaget kan förväntas åstadkomma i samhälle där många kulturer gör sig gällande.

Med denna kunskapsöversikt vill Delmi bidra till att sprida kunskap om hur kategorier som exempelvis ’svensk’ och ’invandrare’ skapas i det offentliga samtalet. Med utgångspunkt i nutida samhällsvetenskaplig forskning söker författarna belysa problematiken kring kategoriseringar, företrädesvis när det gäller (verkliga eller föreställda) skillnader mellan människor på basis av nationellt ursprung och etnisk grupptillhörighet. Kunskapsöversikten inbegriper också observationer av hur den svenska staten har bidragit med terminologiska rekommendationer när det gäller klassificering av människor med utländsk bakgrund, och hur detta har gett avtryck i debatten.

Rapporten är skriven av Per Strömblad, docent i statsvetenskap vid Linnéuniversitetet, och Gunnar Myrberg, docent i statsvetenskap vid Uppsala universitet. Arbetet med denna kunskapsöversikt har följts av Kerstin Brunnberg, ledamot i Delmi och tf. överintendent för Statens centrum för arkitektur och design (Arkades), samt utredningssekreterarna Caroline Tovatt och Anton Ahlén vid Delmis kansli. Som brukligt i Delmi-sammanhang ansvarar författarna själva för innehåll, slutsatser och rekommendationer i rapporten.

Det är vår förhoppning att rapporten utgör en inspirationskälla för framtida forskning och kan främja kvalitet och allsidighet i den offentliga diskussionen om migrations- och integrationsfrågor i samhället. Kunskapsöversikten är den första inom Delmis temaområde Mångfald, välfärd och legitimitet.

Stockholm i september 2015

Joakim Palme,
Ordförande Delmi

Kristof Tamas,
Kanslichef Delmi

Sammanfattning

Kategorier och kategorisering hör till det sociala livet. Det är nästintill omöjligt att observera eller interagera med andra människor utan att reflektera i termer av kategorier eller grupper – baserat på antingen klass, genus, etnicitet eller andra tänkbara sätt att sortera och klassificera människor på. På samma gång är kategoriseringar som baseras på nationellt och etniskt ursprung en del i statens roll som begreppsförmedlare och terminologisk normkälla. Kategoritillhörigheter definieras auktoritativt i form av officiell statistik och används för det offentliga ambitionen att producera relevant kunskap för administration och politisk planering, exempelvis för integrations- eller arbetsmarknadspolitiken.

I den här kunskapsöversikten utforskas gränslandet mellan offentlig politik och samtida samhällsvetenskaplig forskning när det gäller problematiken kring föreställda skillnader mellan människor på basis av nationellt och etniskt ursprung. Vi riktar fokus dels mot utvecklingen av statens auktoritativa rekommendationer, och dels mot vad forskare inom relevanta fält pekar ut som potentiellt viktiga konsekvenser av den kategorisering som såväl det offentliga som samhällets medlemmar mer eller mindre medvetet ägnar sig åt. Med avstamp i denna genomgång går vi sedan mer detaljerat igenom fyra aktuella avhandlingar som på olika sätt tar sig an det som kan kallas för benämningens problematik.

Mot bakgrund av tidigare forskning belyser denna kunskapsöversikt exempel på hur relationer, såväl i offentliga som privata sammanhang, kan påverkas av mer eller mindre diffust gestaltade skillnader mellan olika befolkningsgrupper. Som ett övergripande hot ryms här också förutsättningar för olika former av diskursiv diskriminering, vilket i sin tur kan härledas ur benämningens problematik och kategoriseringens dilemma. Kategoriserande etiketter (vilka de än må vara) klistras fast, inte endast vid befolkningsstatistiskt definierade grupper utan också vid kontinuerligt reproducerade berättelser om framgång respektive misslyckande.

Samtidigt har vi också sett exempel på hur offentligt initierad kategorisering kan tolkas som både möjliggörande (genom att problem uppmärksammas) och begränsande (genom att människor blir fastlåsta vid tilldelade identiteter). Människors reella utmaningar adresseras bland annat genom att vissa egenskaper eller kategorier pekas ut och kopplas samman med specifika svårigheter. På sikt kan detta potentiellt stärka den utpekades resurser och position i samhället, men det finns en allestädes närvarande kostnadssida som stavas stigmatisering.

Det har sedan lång tid tillbaka varit en offentlig-politisk ambition i Sverige att filtrera bort all "etnicitet" från invandrarbegreppet. Den lexikaliska innebörden av att vid något tillfälle ha immigrerat har emellertid ständigt fått föra en (till synes ojämn) kamp mot föreställningen att invandrarskap

står i motsatsförhållande till svenskhet. Mycket talar också för att krav på ökad begreppslik disciplinering – det må vara inom offentlig förvaltning, forskning eller massmedia – knappast klarar av att rubba den diskursiva ordning som härvidlag har etablerats. I vardagliga sammanhang blir ”invandrare” någon som inte är, och kanske inte ens kan bli, ”svensk”. Summan av alla kategoriseringar på mikronivå som människor använder sig av för att sortera intryck och positionera sig i förhållande till andra, bidrar sammantaget till en struktur som ter sig närmast oåtkomlig för offentlig politik.

Kunskapsöversikten pekar också på en tydlig polarisering mellan argumenten för mer och mindre uttalad kategorisering i den officiella statistiken. Där förespråkarna för mer etnisk eller rentav ”rasmässig” kategorisering (som t.ex. i USA) ser möjligheter att blottlägga orättvisor i ett mycket klarare ljus än vad som idag är möjligt, fruktar motståndarna ökad fragmentisering och mer exkludering.

I ljuset av fortsatt omfattande migration till Sverige – som under 2000-talet inte minst har genererats av flyktinginvandring från plågsamma konflikthärdar, men som också innefattar ökad rörlighet inom Europa efter EU-utvidgningen – är mer forskning klart motiverat. För att få bättre beslutsunderlag här skulle inte minst länderjämförande studier kunna öka kunskapen om hur kategorier kan förlora sin betydelse som sociala referenspunkter.

Summary

Categories are inescapable in the social world. That is, it seems close to impossible to observe and interact with other human beings without any reflection in terms of groups—based e.g. on class, gender, ethnicity or a myriad of other possible ways in which people may be sorted and classified. At the same time, such sorting is a prerequisite for many tasks performed by the contemporary state. Social categories are utilised by authorities responsible for official statistics, as well as by agencies administering welfare state policies, e.g. for integration or labor market policies.

In this review, we explore the interface between public policy and social science research when it comes to perceived differences between people in terms of national and ethnic origin. Aside from studying public reports dealing with authoritative recommendations for how categories in this regard should be labelled, we draw particularly on four recent studies, which in different ways highlight potentially significant consequences of categorization, including what may be called the ‘problem of naming’.

In the light of accounts in previous research, we show that various public as well as private relations may be influenced by rather vaguely understood dissimilarities between population groups. Moreover, this generally provides room for different types of discursive discrimination, by which category labels—albeit seemingly technical, or even intentionally constructed to be neutral—become attached not merely to administratively defined groups, but also to narratives of success and failure. The issue becomes even more complex, when it is acknowledged that categorization simultaneously might facilitate attention to social problems. Although inevitably balancing on the border of stigmatization, this may lead to increased public awareness and a greater equality of opportunities.

In Sweden, the official policy ambition, at least since the 1990s, has been to erase all conceptions of ethnicity from the term “immigrant”. While its dictionary meaning simply points towards the experience of having moved to Sweden from another country, at a given point in time, the term has in popular understanding rather become an antonym to being “Swedish”. Hence, in chronicles and interactions of everyday life, immigrants are effectively taken to mean people who are not Swedes. In fact, they might not even be able to become Swedes, even in the long run, regardless of formal belonging in terms of citizenship. Apparently, public policy efforts to counteract this conceptual confusion, by demanding increased awareness and well-reasoned reflection, have so far been largely futile. Furthermore, an essentially identical inference may be made when it comes to similar appeals from scholars active in this field of research.

The review also pinpoints a significant polarization between arguments for more and less pronounced categorization in official statistics. Advocates of a more ethnically distinct, or even racially based, categorization (such as in the United States) regard this as a method to reveal injustice due to hidden racism in a country such as Sweden. The opponents, on the other hand, fear that precisely such measures would increase the risk of ethnically oriented fragmentation in society. Concluding that currently extensive migration flows hardly will reduce the need for attending to dilemmas of categories, in Sweden or in other democratic welfare states, more research is clearly warranted. Future research results, not least from comparative studies, would hopefully provide more knowledge on how social categories might lose their importance as points of reference in social interaction.

Innehåll

1. Inledning	2
Reinfeldt och de etniska svenskarna	3
2. Att studera problematiken på håll – metod och avgränsningar	6
3. Kategoriseringar av olika slag	7
Staten och kategorierna	8
Att motverka innebörden av "invandrare"	11
Kategorisering i offentlig statistik	12
4. Benämningens problematik i samtida forskning	17
Papperslösa, gömda eller illegala?	17
Hedersmordsdebattens diskurser	19
Skör svenskhet och normaliserad multietnicitet	22
Benämningens problematik i studierna	24
5. Kategorisering och frustration – en avslutande diskussion	26
Referenser	29

1. Inledning

Den upplaga av Svenska Akademiens ordlista (SAOL) som publicerades under våren 2015 innehåller som vanligt ett rikt tillskott av nya ord som på goda grunder kan anses ha tagit plats i det svenska språket.¹ Men helt nytt i SAOL är att ord som kan uppfattas som nedsättande eller kränkande har försetts med en slags varningstext. Huvudredaktören för uppslagsverket berättar i en radiointervju att man nu ger konkreta rekommendationer om ordval i vissa fall, varvid läsaren exempelvis uppmanas att använda ordet ”svart” istället för ”neger” och ”rom” istället för ”zigenare” (SR 2015-03-23).² Nyordningen motiveras av att ordval långt ifrån alltid är en neutral syssla. I ett givet sammanhang kan valet av termer och uttryck tydligt signalera avsändarens avsikter. Men vissa ord kan också vara sårande, eller rentav uppfattas som hotfulla, även helt ”fristående” från det sammanhang som de för stunden råkar förekomma i. Detta är knappast en ny insikt, men den intervjuade redaktören motiverar de nya rekommendationerna i SAOL med att man har påverkats av samhällsdebatten om hur befolkningsgrupper beskrivs, och om fenomen som rasism.

Syftet med denna kunskapsöversikt är att belysa gränslandet mellan offentlig politik och samtida samhällsvetenskaplig forskning när det gäller problematiken kring föreställda skillnader mellan människor på basis av nationellt och etniskt ursprung. Vi gör detta genom att rikta fokus dels mot utvecklingen av statens auktoritativa rekommendationer, dels mot vad forskare inom relevanta fält pekar ut som potentiellt viktiga konsekvenser av den kategorisering som såväl det offentliga som samhällets medlemmar mer eller mindre medvetet ägnar sig åt.

I det följande ger vi allra först exempel på de svårigheter som kan uppstå i offentlig debatt när det inte är självklart hur olika kategorier av människor ska benämnas. Därefter beskriver vi hur vi tagit oss an uppgiften i denna kunskapsöversikt och hur vi har resonerat kring dess begränsningar. Sedan följer ett avsnitt där vi ger en översiktlig bakgrund till kategoriseringsproblem, varefter vi tittar närmare på offentlig-politisk begreppsbildning när det gäller frågor om ursprung och etnisk gruppstillhörighet. Det handlar här om hur det offentliga försökt agera för att motverka negativa effekter av kategorisering, och vilken respons detta har mött i forskning och samhällsdebatt från 1970-talet och framåt. Efter denna genomgång går vi mer detaljerat igenom fyra sentida avhandlingsstudier som på olika sätt tar sig an det vi, med ett uttryck lånat från statsvetaren Maria Carbin (2010), kallar *benämningens problematik*. Avslutningsvis samlar vi ihop de slutsatser vi har dragit under arbetet med denna kunskapsöversikt, varvid vi också försöker reflektera över möjligheterna att i fortsatt forskning nå längre när det gäller att hantera kategoriernas dilemma.

Reinfeldt och de etniska svenskarna

I maj 2012 besökte dåvarande statsminister Fredrik Reinfeldt företaget Växjöbagaren. Denna direktkontakt med arbetsmarknaden blev emellertid mest uppmärksammas för statsministerns ordval i en anslutande intervju i massmedia. Närmare bestämt med avseende på den tänkta befolkningsskategorin "etniska svenskar mitt i livet" (SvD 2012-05-15a). Upprinnelsen var här en kritik från Socialdemokraternas ordförande (och dåvarande oppositionsledare) Stefan Löfven om att alliansregeringen misslyckats med att bekämpa den "massarbetslöshet" i Sverige som man tidigare hade identifierat och talat om. Reinfeldt invände mot denna beskrivning av läget på den svenska arbetsmarknaden på följande sätt: "Det är inte korrekt att beskriva Sverige som i ett läge med massarbetslöshet. Om man tittar på etniska svenskar mitt i livet så har vi mycket låg arbetslöshet." (SvD 2012-05-15a).

En strid ström av reaktioner följde på statsministerns uttalande; kritiska kommentarer i sociala medier varvades med uppföljning och debatt i traditionella massmedia (jfr Hübinette et al. 2012, s. 54; DO 2012, s. 118). Efter en så kallad faktakoll i Svenska Dagbladet (2012-04-15) fick yttrandet "rött ljus"; detta baserat på slutsatsen att statsministern helt enkelt hade fel, eftersom det enligt denna granskning inte går att tala om "etniska svenskar" (eller "etnisk svenskhet"). Experter som tidningens journalister konsulterat (såsom forskare och företrädare för Statistiska centralbyrån) hävdar att etnicitet i sig är svårdefinierat, och upplyser därtill om att begreppet inte alls utnyttjas som bas för gruppindelning i den svenska befolkningsstatistiken. Den demografiskt intresserade kan utan större svårighet till exempel slå fast hur befolkningen i en svensk kommun är sammansatt, på basis av i vilket land invånarna är födda. Däremot kan inte etnisk grupptillhörighet – givet att detta avser något annat än födelseland – studeras på motsvarande sätt; här finns helt enkelt ingen preciserad information tillgänglig (jfr Jebari & Magnusson 2013).³

I demokratiska välfärdsstater, där det offentliga förmåga och effektivitet när det gäller insatser för jämlikhet mellan befolkningsgrupper ständigt diskuteras och prövas, är det en central fråga hur människor i olika avseenden och sammanhang kategoriseras och gestaltas i den offentliga politiken som sådan, men också så som den kommer till uttryck via skildringar i media och offentlig debatt. Ytterst rör detta frågor om statens legitimitet, och hur uppfattningar i detta avseende varierar mellan de grupper som sammantaget skapar mångfalden i samhället.⁴

En generös tolkning av Reinfeldts ovanliga gruppreferens "etniska svenskar" är att han på ett diplomatiskt sätt (om än via ett något byråkratiskt klingande försök till precision) ville poängtera att arbetslöshet inte drabbar alla grupper i samhället likvärdigt. Sannolikt skulle inte heller någon invända mot detta. Tvärtom är det väl bekant från registerbaserade undersökningar att människor som invandrat till Sverige tenderar att befinna sig i en påtagligt mer utsatt position på arbetsmarknaden jämfört med den infödda befolkningen.⁵

Mindre välvilliga uttolkningar av Reinfeldts uttalande siktar istället in sig på att termen "etnisk" signalerar någon form av svårföränderlig (kanske rentav "fast") egenskap, varvid "etniska svenskar" skulle kunna uppfattas som en folkgrupp med vissa kännetecken och särdrag (Hübinette et al. 2012; jfr dock Hylland Eriksen 1993). Även om det är oklart vilka dessa i så fall närmare bestämt skulle vara, så torde det åtminstone ytterst handla om medfödda egenskaper, såsom hudfärg och hårfärg. Med stöd i en sådan tankegång kan exempelvis Hübinette et al., till synes utan att tveka, dra slutsatsen att "[d]et som statsministern syftade på var att arbetslösheten vid denna tid var låg bland *vita* svenskar [...] medan den var 4–5 gånger högre bland *icke-vita* svenskar" (2012, s. 54, vår kursivering).

Om än kanske i första hand omedvetet, skulle då Reinfeldt ha hamnat i en egenhändigt gillrad språklig fälla, och därtill med konsekvensen att vissa grupper av invånare i Sverige riskerar att bli utpekade – och uppfattade (sannolikt också av sig själva) – som "mindre svenska" än andra.⁶

I en kritisk analys av föreställningar om integration försöker statsvetaren Ludvig Beckman (2011) bland annat reda ut vilka kategorier debatten egentligen rör sig kring. Eftersom integrationspolitik i praktiken är starkt förknippat med frågor rörande invandring kan det förefalla naturligt att människor kategoriseras utifrån nationellt ursprung – var i världen man, respektive ens föräldrar, har sitt ursprung. Likafullt tycks det emellertid råda oenighet om huruvida integration i första hand berör gruppen "invandrare", "utlandsfödda", "människor med utländsk bakgrund", "nyanlända" eller rentav "hela den svenska befolkningen". Uttryckens innebörd här är i sig, enligt Beckman, "tillräckligt varierande för att skapa problem i förståelsen av integrationsdebatten" (2011, s. 16–17).

Men uppfattningar om vad som är "svenskt" visar sig också kunna bli problematiserade och omstridda långt utanför de reguljära skådeplatserna för den politiska debatten om migration och integration. För att ge endast ett exempel recenserades i radioprogrammet OBS en internationell utställning om svenska träleksaker, kallad "Swedish Wooden Toys". Enligt recensenten, poeten Aase Berg, vittnar leksakernas konstruktion och utseende här inte endast om barnuppfostrande ambitioner i allmänhet, utan också om en slags uppfostran till svenskhet; och detta parallellt med en synbarlig omedvetenhet som hon kritiserar: "Det vore möjligen okej om man visste vad svenskhet var, och tog ett medvetet beslut att göra sina ungar till nationalkaraktärer. Men så länge man inte kan förklara den svenskhet man hyllar, då är den bara farlig." (SR 2015-03-26).

Såväl "etnicitet" i allmänhet som det mer avgränsande "svenskhet" tycks alltså vara besvärlig språklig materia, och rentav kunna uppfattas som konfliktskapande. Det är förvisso ingen nyhet att skillnader mellan befolkningsgrupper som går att hänföra till kollektiva identiteter – även *föreställda* sådana skillnader – kan ha stor betydelse för människors levnadsförhållanden. Historien ger alltför talrika exempel på att kulturella, religiösa och även mer diffust ursprungsrelaterade gruppskillnader bokstavligt talat kan vara en fråga om liv och död.

Slutnoter kapitel 1.

1. I SAOL 14 förtecknas för ovanlighetens skull också ett nytt pronomen, det flitigt omdebatterade: "hen" (SR 2015-03-23).
2. En utförlig diskussion om relationen mellan orden "rom" och "zigenare" finns i Jan Sellings (2014) historiska kartläggning av antiziganism i Sverige.
3. I den officiella demografiska statistiken i Sverige, som tar sikte på ursprung, är födelseland och medborgarskap grunden för gruppindelning. Helt annorlunda förhåller det sig dock exempelvis i USA, där "ras och etnicitet" (*race and ethnicity*) kartläggs via (subjektivt besvarade frågor i) folkräkningar (jfr Jacobs et al. 2009). Vi återkommer i senare avsnitt till denna problematik.
4. För en inflytelserik analys av detta slag i internationell policyforskning, se Schneider & Ingram 1997.
5. Enligt Statistiska centralbyråns sammanställningar har skillnaden i andel förvärvsarbetande (i åldrarna 20–64 år) mellan inrikes och utrikes födda på senare år uppgått till cirka 25 procentenheter, till den sistnämnda kategorins nackdel (SCB 2013). Därtill framträder föga förvånande stora skillnader mellan olika grupper av utrikes födda invånare (exempelvis sett till födelseland och tidpunkt för invandring).
6. Dåvarande oppositionsledaren Stefan Löfven var också snar att kritisera Reinfeldt på likartad grund, då han menade att "[m]an pekar ut vissa grupper i samhället och säger att det är de som är problemet, utan att ha tillstymmelse till lösning." (SvD 2012-05-15b). Dock är det i sammanhanget också värt att notera att statsminister Fredrik Reinfeldt (under såväl som efter sin ämbetsperiod) har gjort sig känd för att förespråka en generös invandringspolitik, inte minst via det tal i valrörelsen 2014 då han i ljuset av tilltagande flyktingströmmar uppmanade "svenska folket att ha tålamod och öppna sina hjärtan" (SVT 2014-08-16).

2. Att studera problematiken på håll – metod och avgränsningar

I denna kunskapsöversikt ska vi rikta fokus mot ovan antydda terminologiska utmaningar. Mer precist ägnar vi oss åt att studera hur samtida samhällsvetenskaplig forskning tar sig an problematiken kring kategorisering, företrädesvis när det gäller (verkliga eller förestälda) skillnader mellan människor på basis av nationellt ursprung och etnisk grupptillhörighet.

Valet av metod för arbetet med en kunskapsöversikt är inte alldeles självklart. En kunskapsöversikt kan, för det första, aldrig bli så omfattande att den täcker all litteratur som ”borde” ha varit med utan baserar sig alltid på ett urval som naturligtvis skulle kunna ha åstadkommit på flera andra sätt än det för tillfället valda. En kunskapsöversikt kan, för det andra, heller aldrig bli så djuplodande som den som kan forskningsfältet väl skulle önska. I den här översikten har vi till exempel valt att hålla oss till vad som måste betraktas som en filosofisk ytnivå, i den meningen att vi återger resonemang om kategorier och kategorisering som vi har funnit vara intressanta i olika texter utan att närmare kommentera de refererade författarnas kunskapsteoretiska överväganden och förhållningssätt. För det tredje, menar vi att en kunskapsöversikt varken kan eller bör sträva efter att värdera den forskning som refereras i termer av ”bra eller dåligt” respektive ”rätt eller fel”. Vår ambition har snarare varit att utifrån fruktbara och tankvärda resonemang försöka dra övergripande slutsatser – som i sin tur skulle kunna följas upp i mer omfattande studier.

Givet dessa begränsningar har vi valt att genomföra en slags kvalitativt orienterad metaanalys. Lite mer prosaiskt uttryckt gör vi helt enkelt ett försök att knyta ihop övergripande poänger från tidigare studier, och detta utifrån ett strategiskt urval av samhällsvetenskapliga forskningsbidrag som vi efter inledande research kunde konstatera innehöll relevanta analyser (vi presenterar dessa studier närmare nedan). Mer precist kan man säga att vi utnyttjar bidrag till senare års samhällsvetenskaplig forskning om identitets- och kategoriseringsproblem på etnisk grund för att beskriva forskningsläget som sådant. Under arbetets gång har vi också med en slags snöbollsmetodik spårat diskussioner bakåt i tiden. Detta inbegriper observationer av hur den svenska staten har bidragit med auktoritativa terminologiska rekommendationer när det gäller klassificering av människor med utländsk bakgrund, och hur detta har gett avtryck i policydebatten. På vägen fram mot vad vi funnit värt att rapportera härvidlag ger vi i följande avsnitt först en bakgrund till kategoriseringens problematik i ljuset av tidigare forskning.

3. Kategoriseringar av olika slag

I informationsflöden från massmedia och sociala medier förmedlas budskap om skillnader mellan till synes enkla, men vid närmare påseende vaga och problematiska, kategorier som ”invandrare” och ”svenskar” (Haavisto & Petersson 2013; Borevi & Strömblad 2004; jfr Myrberg 2010). Det finns goda skäl att anta att diffusa kollektiva identiteter av detta slag kan bilda en grogrund för fördomar, och i värsta fall explicit diskriminering (Boreus 2005; 2006). Även när man inom massmedier eller myndigheter aktivt strävar efter att åstadkomma någon form av ”neutral” kategorisering – till exempel i officiell statistik eller annan sammanfattad information som omöjligen kan inrymma alla nyanser – är det viktigt att ägna sig åt den övergripande uppgiften att försöka analysera *hur* människor grupperas och gestaltas. Detta inte minst då kategoriseringar kan förväntas ha betydelse såväl för policyutformning som för offentlig debatt om vad politiken överhuvudtaget kan förväntas åstadkomma i det mångkulturella samhället. Ökad kunskap om hur kategorier alstras och reproduceras bör rimligen också kunna främja kvalitet och allsidighet i den offentliga diskussionen om migrations- och integrationsfrågor i samhället.

Sociala kategorier – grupperingar av människor – kan förstås tänkas utgå från ett närmast oräkneligt antal sätt att sortera och klassificera. Alla har vi i en eller annan form blivit serverade information baserad på kön, yrkestillhörighet eller åldersgrupperingar. Mindre vanliga, men fullt tänkbara, är sociala kategorier som formuleras utifrån familjestorlek, fritidsintressen eller frisyrier. Kategorisering i den mest basala bemärkelsen kan ske närmast automatiskt, som en mer eller mindre oreflekterad sortering av förnimmelser i vardagen (Osanami Törngren 2013; Eskola 1971, kap. 3). För att inte drunkna i all information från det man hör, iakttar, läser om, registrerar på avstånd och så vidare, måste intryckens komplexitet reduceras. Den som försöker orientera sig i en förhållandevis obekant stad, eller byggnad, söker kanske efter bekanta mönster i stadsplanering eller arkitektur. Tidigare erfarenheter kan i bästa fall guida den som riskerar att hamna vilse, förutsatt att det mer okända rummet till sin struktur och karaktär påminner om det kända. Förhoppningen är då att erfarenheterna är möjliga att generalisera till nya sammanhang.

På likartat sätt generaliserar människor i möten med, respektive endast observationer av, andra människor. Hur de ”ser ut” – hur de i vid bemärkelse gestaltar sig sett till allt från hud-, hår- och ögonfärg till klädstil, rörelsemönster och verbala uttryck – är information som sorteras och relateras till någon form av bekanta referenspunkter (jfr Eskola 1971, kap. 3). Detta slags tankemässiga (men i många fall förmodligen ganska omedvetna) processande av information möjliggör slutsatser om vilken föreställd ”grupp” av individer man har observerat.

I detta sammanhang är det emellertid också intressant att skilja på vad som i forskningslitteraturen ibland beskrivs som *valbara* respektive *tvingande* kategorier (Börjesson och Palmblad 2008, s. 33–34). I det förstnämnda av dessa fall förutsätts den enskilde individen (till skillnad från det perspektiv som vi diskuterade ovan) ha möjlighet till viss självkategorisering – eller självsortering. Hon eller han antas kunna navigera mellan vissa ”frivilliga” kategorier, exempelvis sådana som baseras på livsstilar eller smak i bred bemärkelse, för att självmant sedan välja att tillhöra de som ter sig mest attraktiva. En grupp i detta avseende skulle exempelvis kunna basera sig på en viss typ av musik och en därmed förknippad klädkod.

Den andra typen av kategoriseringar är däremot inte alls lika öppen för individers egna val i fråga om gruppstillhörighet. I detta fall handlar det då om gruppering utifrån mer ursprungsbestämda egenskaper, såsom kön eller hudfärg. Därigenom resulterande kategoritillhörigheter är inte på motsvarande sätt tillgängliga, eller ”förhandlingsbara” (Börjesson och Palmblad 2008, s. 33). En man får i normalfallet sannolikt lägga ner en hel del tid på att övertyga sin omgivning om att han hellre vill bli betraktad som kvinna. Men motsvarande tröghet kan också gälla för olika typer av professionellt definierade kategorier. Arbetsförmedlare, poliser och socialsekreterare – bara för att nämna ett fåtal professioner – utvecklar egna mer eller mindre formella kriterier, enligt vilka klienter av olika slag kan grupperas för påföljande val av insatser (Börjesson & Palmblad 2008, jfr Soss, Fording & Schram 2011).

Staten och kategorierna

När vi i denna kunskapsöversikt riktar fokus mot kategorisering som baseras på nationellt och etniskt ursprung ter det sig rimligt att uppmärksamma statens roll som begreppsförmedlare och terminologisk normkälla. Detta handlar inte minst om vilka kategoritillhörigheter som definieras auktoritativt i form av officiell statistik (jfr Demker & Johansson Heinö 2013). Den detaljerade befolkningsstatistiken fordrar en på förhand väl definierad kategorisering av människor. Av praktiska skäl bör den dessutom vara rimligt stabil över tid; det vore vanskligt att försöka studera förändring, exempelvis i levnadsvillkor, om grupper kontinuerligt omdefinieras och därmed försvinner från en mätning till en annan.¹

I ljuset av det ovan sagda är alltså den officiella statistiken baserad på en uppsättning tvingande kategorier, för vars definitioner staten och dess myndigheter har ett särskilt ansvar. Men vid sidan om denna specifika uppgift är det förstås också intressant att få en uppfattning om hur resone-mang och rekommendationer med avseende på kategorisering har utvecklats över tid inom den offentliga politiken. Vilka kategorier med fokus på ursprung har sanktionerats från officiellt håll, och hur motiveras de terminologiska val som gjorts?

Redan när det som då kallades invandrarpolitiken etablerades under 1970-talet insåg politiska beslutsfattare vikten av val av retorik, även på mer detaljerad nivå i fråga om benämning av mål och målgrupper (Borevi 2002, s. 132–133; jfr Dahlström 2004, kap. 3). Termen ”invandrare” får nu fotfäste i den officiella retoriken, medan man före dess snarare hade talat om ”utlänningar” som målgrupp för politiska insatser. Tidigare tämligen ofreflekterade förväntningar på att den invandrade befolkningen skulle assimileras i det svenska samhället ersattes också med en tydlig mångkulturell profil i 1970-talets invandrarpolitik, vars portalprinciper från den bakomliggande Invandrarutredningen var jämlikhet, valfrihet och samverkan (SOU 1974:69, s. 19; jfr Prop. 1997/98, s. 15–19).

Principen om valfrihet åtföljdes av ett uttryckligt offentligt stöd till olika grupper av människor med utländsk bakgrund i det svenska samhället, exempelvis i form av modersmålsundervisning och bidrag till det etniskt baserade föreningslivet (jfr Strömblad, Myrberg och Bengtsson 2011). Med denna politik för mångkulturalism, och därmed valfritt ”kulturbevarande”, ville man undvika att de invandrade upplevde sig påtvingade en svensk majoritetskultur.² Samtidigt fordrar stöd av detta slag tydliga kategorier av mottagare, definierade utifrån födelseländer, folkgrupp och/eller språk.

Målsättningen med invandrarpolitiken var integration istället för (krav på) assimilation (jfr Beckman 2011, kap. 5). Det förstnämnda, i den grundläggande andemeningen var att man som invandrad ska kunna bli delaktig i det nya landets samhällsgemenskap utan att för den skull behöva ge avkall på sitt kulturella ursprung. Under de följande decennierna ifrågasattes emellertid alltmer om invandrarpolitiken kunde leva upp till sina högt ställda förväntningar om jämlika villkor i kombination med riktade insatser för att bejaka kulturell mångfald. Det befarades att säråtgärder för människor med bakgrund i andra länder, men som i övrigt förstås inte kunde förväntas ha gemensamma erfarenheter eller villkor, kunde ha en stigmatiserande verkan. I synnerhet när sådana åtgärder inte var begränsade till en inledande period i Sverige. Som förhållandevis nyligen invandrad kunde det tänkas att särskilda behov motiverade insatser, men att dessa i så fall snarast möjligt skulle fasas ut till förmån för en generell välfärdspolitik, i vilken hela befolkningen inkluderas (jfr Borevi 2002, s. 126–127).

Mot slutet av 1990-talet hade farhågan att invandrarpolitiken, trots goda intentioner, snarast verkade kontraproduktivt kommit att bli en allmänt accepterad slutsats bland politiska beslutsfattare. Detta framkommer inte minst tydligt i den regeringsproposition som skulle markera ett skifte genom att lansera integrationspolitik som nytt officiellt policybegrepp i stället för invandrarpolitik:

Avsikten med invandrarpolitiken har varit att innefatta dem som har invandrat i den svenska samhällsgemenskapen. Genom att politiken i så stor utsträckning kommit att rikta sig till invandrare som grupp och därmed satt invandrarskapet och den invandrades kulturella och etniska bakgrund i centrum, har den emellertid bidragit till att invandrarskap förknippats med ”annorlundaskap” (Prop. 1997/98:16, s. 17–18).

Man konstaterade alltså här att den offentliga politiken bar en betydande skuld till att den invandrade befolkningen uppfattades som avvikande i relation till majoritetsbefolkningen.³ Särskilt intressant ur vår synvinkel är att själva termen ”invandrare” uttryckligen blev föremål för kritisk analys:

Invandrarbegreppet är grovt generaliserande och underförstår en grupp med gemensamma kännetecken och en samhörighet som är skild från svenskar. Det bör därför användas på ett sådant sätt att det inte förstärker ett vi-och-dom-tänkande. I synnerhet bör det undvikas på personer som är födda i Sverige och som ofta har kallats ”andragenerationsinvandrare” (Prop. 1997/98:16, s. 26).

I ett antal forskningspublikationer återfinns motsvarande slutsats om att kategorin ”invandrare” som sådan har transformerats från en i princip neutral statistisk klassificering till etnisk markör; om än med en i så fall synnerligen diffus etnicitet (Borevi & Strömblad 2004; jfr Myrberg 2007, s. 32–34; Svanberg & Tydén 1999, s. 9–10; Carlson 2011). Det diskursiva problem som man i hög grad verkar vara överens om är att ”invandrare”, i vardagligt språkbruk såväl som i allmän debatt, över tiden kommit att stå som en begreppslik motpol mot ”svensk”. Uppfattat som motpoler blir det ologiskt att kunna ingå i båda dessa befolkningskategorier samtidigt. Tvärtemot vad som torde anses som en rimlig integrationspolitisk intention skulle man som individ således i praktiken inte kunna bli betraktad som en ”invandrad svensk”.

I en utredning av centrala begrepp inom IMER-forskningen, författad ett par år efter den integrationspolitiska propositionen, konstaterades att ”begreppet invandrare kommit att få en folklig betydelse av *icke-svensk*. Denna innebörd har blivit en negering av allt som det svenska står för och har inte nödvändigtvis någon relation till invandring som sådan” (Westin et al. 1999, s. 101, kursivering i original). Inte minst det sistnämnda här är värt att notera ur begreppslik synvinkel. I den vardagliga uttolkningen skulle alltså invandrarskap inte ha särskilt mycket att göra med invandring i sig. Snarare än migrationserfarenheter tycks i första hand föreställningar om främlingskap ha bäddats in i invandrarbegreppet. Med en föreställd ”svensk” majoritetskultur som referenspunkt skulle en given individ i högre grad då kunna uppfattas som ”invandrare”, ju mer vederbörande tycks avvika från referenspunkten – och detta oavsett faktiskt ursprung när det gäller födelseland. I ljuset av en serie sammanställda forskningsbidrag, som samtliga berörde kategoriseringsproblem i mer eller mindre offentliga diskurser om integration, hävdar Borevi och Strömblad analogt att ”därmed kan det rentav vara så att en representant för den ’typiske invandraren’ i många fall inte alls behöver ha invandrat till Sverige.” (2004, s. 10).

Att motverka innebörden av "invandrare"

I kölvattnet av den integrationspolitiska propositionens kritik mot att invandrarbegreppet ofta används luddigt tillsattes en interdepartemental utredning i form av en arbetsgrupp ledd från Kulturdepartementet (Ds 2000:43; se även Ds 1999:48). Arbetsgruppen hade i uppdrag att studera hur begreppet invandrare användes i såväl författningar som i olika myndigheters verksamheter, och utifrån detta formulera principiellt grundade rekommendationer.

Arbetsgruppen konstaterade att invandrarbegreppet ofta hade skrivits på ett otydligt sätt i en rad olika författningar; från Bibliotekslagen till Riksdagsordningen, för att nämna endast ett par exempel. Otydligheten kom sig av att det ofta var oklart vilka som åsyftades i lagtexterna. På ett övergripande plan efterlyste man ökad terminologisk tydlighet och konsekvens. Framförallt tryckte man på att begreppet invandrare endast bör användas för att beteckna personer som själva har immigrerat till Sverige (Ds 1999:48, s. 96–97; Ds 2000:43; s. 45–46). Detta också för att motverka en sammanblandning i dagligt språkbruk mellan invandrarskap i sig och kulturellt betingade egenskaper. Och i samma anda vände man sig föga förvånade mot den språkligt sett irrationella beteckningen "andragenerationsinvandrare", för personer vars föräldrar (en eller båda) har invandrat.

Samtidigt uppmärksammade man att tendensen i lagstiftning att rikta sig till "invandrade" i syfte att precisera rättigheter till särskilt stöd av något slag, knappast hade bäring på själva erfarenheten av att ha invandrat till Sverige. Snarare handlade detta om grundläggande behov av exempelvis information på flera språk. Förhållandevis nyligen invandrade personer kan vanligen förväntas ha begränsade kunskaper i svenska, men information eller litteratur på andra språk kan ju också tänkas vara efterfrågad av personer födda i Sverige som har invandrade föräldrar (och ett annat modersmål än svenska). Därigenom fanns inget egentligt skäl, menade man, att fokusera på invandrarskapet i sig (Ds 1999:48, s. 97). Den övergripande terminologiska lösning som föredrogs var att skapa, eller om man så vill kodifiera, begreppet *personer med utländsk bakgrund*. Denna kategori definierades så att den fångar in de som själva har invandrat, men därtill också personer som är födda i Sverige med minst en förälder född utomlands (jfr Johnsson 2005, s. 29–30). Signalen om att det är den utländska bakgrunden som har betydelse, snarare än immigrationserfarenheten, skulle enligt arbetsgruppen vara bättre motiverad i lagstiftning av nyss nämnt slag.⁴ Detsamma skulle exempelvis också gälla i fråga om stöd till etniskt baserade föreningar, med medlemmar som huvudsakligen har en bakgrund (inklusive familjeband eller liknande) i något annat land än Sverige.

I en vidare undersökning av invandrarbegreppet inom ramen för olika myndigheters verksamheter fann arbetsgruppen likaledes exempel på oklarheter (Ds 2000:43, s. 28–44). Visserligen användes sällan invandrade som beteckning i myndigheters författningar, men föga förvånande däremot i skrifter och rapporter av olika slag. Arbetsgruppen konstaterade att begreppet invand-

rare ofta användes adekvat, det vill säga preciserat till att avse endast människor som själva har invandrat. I vissa fall noterade man emellertid samtidigt en viss uppfinningsriktighet i att utnyttja begreppet som prefix, exempelvis i sammansättningar som ”invandrarhushåll”, ”invandrarelever” och ”invandratäta områden” (Ds 2000:43, s. 32–33). I brist på definitioner i fall som dessa kvarstår en osäkerhet om vilka befolkningskategorier som rapportförfattarna menar att fokus närmare bestämt bör riktas mot.⁵

Möjligen kunde man ha förväntat sig att den tämligen omfattande kartläggningen skulle landa i en rekommendation om att helt utmönstra invandrarbegreppet i offentlig-politiska sammanhang. En sådan slutsats drog emellertid inte alls arbetsgruppen. Snarare såg man alltså ett behov av att i lagstiftning kunna komplettera den ovan nämnda kategorin utländsk bakgrund, dels med *invandrare* (”personer som själva faktiskt har invandrat och som har folkbokförts i Sverige”), dels med *nyanlända invandrare* (”personer som själva har invandrat för en relativt kort tid sedan”).⁶ Jämte den övergripande principen om att begreppet invandrare entydigt ska avse de facto immigrerade personer så argumenterar man också för värdet av ett varierat språkbruk. Myndigheter kan och bör formulera texter som färgas av nyanser och synonymer, även när dessa substantiellt berör invånare med utländsk bakgrund.

Samtidigt bör det betonas att en central utgångspunkt för den interdepartementala arbetsgruppen var att kategorisering i de avseenden som vi diskuterar här inte ska ske slentrianmässigt (jfr Ds 2000:43, s. 47). Om en indelning av människor grundad i nationellt ursprung eller etnicitet är relevant för att beskriva förhållanden i samhället så kan den mycket väl vara befogad, förutsatt att begreppsanvändningen är korrekt och konsekvent. Nu kan det förstås likväl råda delade uppfattningar om hur relevans i dessa sammanhang mer precist ska bedömas. Och en risk för att kategorisering kan bidra till stigmatisering kvarstår högst sannolikt även i ljuset av de officiellt sanktionerade rekommendationerna.

Kategorisering i offentlig statistik

Vi har tidigare berört den särskilda roll som producenter av offentlig statistik har när det gäller kategorisering av människor utifrån kända egenskaper. Beslut som fattas härvidlag kan förväntas vara förhållandevis ”motståndskraftiga”, eftersom stabilitet över tid förenklar sammanställning av information och underlättar jämförande analyser av olika slag. Samtidigt är det ingen hemlighet att den offentliga statistikens indelningsgrunder får stor spridning i samhället. De kategorier man har fastnat för, och namngivit, reproduceras kontinuerligt i massmedia, och sannolikt också i sociala medier (jfr Haavisto och Petersson 2013; Brune 2004). Exempelvis kan jämförelser i levnadsförhållanden mellan kategorier rapporteras som nyheter i tidningsartiklar för att sedan följas upp i debatter i radio och TV. Varvid vi som mediekonsumenter lockas med rubriker av typen: ”Barnen i grupp X har mycket sämre tandhälsa än barnen i grupp Y”.

Som huvudansvarig myndighet för befolkningsstatistiken har Statistiska centralbyrån (SCB) strävat efter att definiera rimliga och hållbara kategorier. I anslutning till en presentation av riktlinjer för statistikredovisning gjorde SCB reflektionen att "[b]egreppen invandrare och personer med utländsk bakgrund är mångtydiga och leder till problem när begreppen används i olika sammanhang. [...] Även statistikansvariga myndigheter använder begreppen med olika innebörd, vilket ofta gör att statistik från olika myndigheter är svår att förstå och använda" (2002, s. 5).

SCB definierar i ljuset av detta två huvudsakliga indelningsgrunder, den ena baserad på födelse-land och den andra på medborgarskap (SCB 2002, s. 6–7). På dessa grundas i sin tur de entydiga dikotomierna "utrikes eller inrikes född" respektive "utländskt eller svenskt medborgarskap". I den mån pålitliga uppgifter om födelse-land och medborgarskap är tillgängliga ska det inte behöva råda någon tvekan om i vilka av de här nämnda kategorierna som en given individ ska placeras. I likhet med Kulturdepartementets arbetsgrupp har dock SCB också sett en poäng i att definiera kategorin "utländsk bakgrund". Men intressant nog stannade man här vid en snävare definition än den som arbetsgruppen föreslog skulle gälla i lagstiftning (SCB 2002, s. 10). För att anses ha utländsk bakgrund i befolkningsstatistiken fordras att individen antingen själv är född utanför Sverige eller har två utlandsfödda föräldrar (snarare än att endast en förälder är född utomlands).

Denna befolkningsstatistiska lösning på problemet att definiera "svenskhet" är naturligtvis i första hand praktiskt motiverad. SCB utnyttjar de registeruppgifter som finns tillgängliga och kan sammanlänkas (såsom information om var en given individs föräldrar är födda). Kategorier skapas i denna bemärkelse tämligen mekaniskt, men det hindrar förstås inte att de via sina beteckningar bidrar till att forma föreställningar om skillnader och avstånd mellan befolkningsgrupper – i offentlig diskussion och debatt, men i förlängningen även i vardagliga sociala möten och reflektioner.

Denna tänkbara konsekvens av kategorisering kallar statsvetaren Kristina Boréus för *distansering* (2006, s. 19–22; jfr Hornscheidt & Landqvist 2014, kap. 7). Det handlar här ytterst om hur människor formar mentala föreställningar om likhet inom de grupper man tycker sig tillhöra, och samtidigt därmed en distans till grupper som utgörs av "de andra". Vi har tidigare sett exempel på politiska ambitioner att vilja motverka sådan distansering, till följd av övertygelsen om att invandrarbegreppet kommit att få en generaliserande innebörd som motpol till svenskhet.

Intressant nog har kritiska röster också reagerat mot SCB's ansats för att kunna ta hänsyn till en eventuell betydelse av bakgrund, det vill säga i termer av var ens föräldrar är födda. Statsvetarna Marie Demker och Andreas Johansson-Heinö (2014) hävdar exempelvis i en debattartikel att en precisering av "svensk med utländsk bakgrund" (vilket alltså skulle beteckna en person som är född i Sverige och har utlandsfödda föräldrar) är en "vilseledande kategori som upprätthåller en numera förlegad syn på svenskhet." Dessa forskare menar att det är orimligt att just föräldrarnas födelse-land ska ges en så avgörande betydelse för indelningen av människor utifrån ursprung. Om "arvet", i denna demografiska bemärkelse, är så centralt borde även släktleden längre tillbaka tillåtas vara styrande för kategoriseringen. En sådan ambition skulle emellertid snart te sig både absurd och alltför tekniskt komplicerad för att förverkliga.

På denna punkt får de medhåll av filosofen Karim Jebari och statistikern Måns Magnusson. I ett gemensamt bidrag till diskussionen (Jebari & Magnusson 2013) betonar de bland annat att kategoribenämningen "utländsk bakgrund" som sådan sänder högst tveksamma signaler om att medborgare med utlandsfödda föräldrar (men som själva kan vara såväl födda som uppväxta i Sverige) inte fullt ut ska betraktas som svenska. Därigenom begränsas enligt författarna också valmöjligheterna i samhället på ett olyckligt sätt eftersom "staten tar från människor möjligheten att själva välja en svensk etnicitet" (Jebari & Magnusson 2013, s. 9).

Från en mer praktisk utgångspunkt argumenterar Jebari och Magnusson (2013, s. 9–11) vidare för att denna kategorisering är alltför trubbig för att vara till hjälp när det gäller att blottlägga diskriminering. Eftersom kategorierna blir så brokiga riskerar erfarenheter från till exempel en mer avgränsad grupp, vars medlemmar ofta möter diskriminerande attityder, helt enkelt att försvinna i ett statistiskt brus. Betydelsen av att ha "en viss slags utländsk bakgrund" kan med andra ord mycket väl försvinna i ett fyrkantigt tecknat genomsnitt av helheten.⁷

En kvardröjande fråga är dock hur en konstruktiv kritik mot den offentliga statistikens kategorier skulle kunna se ut. Att påtala risker för stigmatisering, till följd av en grovkornig kategorisering, är naturligt nog lättare än att föreslå indelningsgrunder för vilka alla sådana problem skulle vara som bortblåsta. Samtidigt kan man emellertid notera en betydande polarisering i den svenska debatten när det gäller hur risker ska värderas i relation till nytta i detta avseende. Exempelvis drar nyss nämnda motståndare till kategorin "utländsk bakgrund" helt olika slutsatser om vilken väg som är lämplig att följa. Ett radikalt förslag sett till traditionen i svensk officiell statistik är att man i betydligt högre grad ska försöka beskriva befolkningskategorier utifrån etnisk tillhörighet, och rentav ta hänsyn till fenotypiska egenskaper som hudfärg. En sådan linje förordas av Jebari och Magnusson, utifrån deras övertygelse om att "[d]et behövs mer, inte mindre empiriska underlag på detta område" (2013, s. 10). För att kunna belysa konsekvenser av rasism bättre så behöver gruppkillnader kartläggas utifrån kunskap om vem som är "vit" respektive "icke-vit". Den färgblinda kategoriseringen, vars förespråkare skyr allt som kan påminna om rasmässiga tankefigurer, klarar enligt Jebari och Magnusson inte av att blottlägga diskriminering baserad på just föreställningar om ras; föreställningar som, även om de är vetenskapligt ogrundade, kan drabba människor i högst konkret bemärkelse.

Demker och Johansson Heinö (2013) tar å sin sida skarpt avstånd från dylika sätt att utöka statistikproducenternas repertoar, när det gäller fack att placera människor i. De vänder sig mot ambitionen att kartlägga "kollektiva identiteter" formade utifrån exempelvis etnicitet och religionstillhörighet. Enligt denna uppfattning ska medborgarna istället fritt kunna bejaka eller välja bort etniska och kulturella identiteter, medan staten ska nöja sig med att registrera information om födelseland och medborgarskap.⁸

Att överge sådana objektivt fastställbara egenskaper till förmån för en mer etniskt orienterad klassificering, framstår sannolikt som kontroversiellt för opinionsbildare och politiska beslutsfattare i Sverige. Dock är det värt att notera att idéer av likartat slag har formulerats och utnyttjats även inom ramen för myndigheters uppdrag. I Socialstyrelsens omfattande kartläggning av levnadsförhållanden, som dokumenteras i publikationen Social rapport, argumenterar man för värdet av en kategorisering baserad på "synliga och icke synliga minoriteter" (Socialstyrelsen 2010, 183–186). I studier av boendesegregationens omfattning i de svenska storstäderna har bostadsområden grupperats efter vad som benämns som etnisk och ekonomisk status. Den förstnämnda egenskapen avser koncentrationen av "synliga" invandrargrupper, som i sin tur preciseras som invånare med ursprung i Asien, Afrika, Latinamerika eller Sydeuropa (Socialstyrelsen 2010, s. 180).

I detta exempel är det alltjämt uppgifter om födelseland som ligger till grund för indelningen, snarare än någon form av bedömning av etnisk grupptillhörighet. Samtidigt har själva logiken här tydlig bäring på den förmodade betydelsen av fysiska egenskaper som Jebari och Magnusson (2013) riktar fokus mot. I anslutning till tidigare resonemang om uppdelningen mellan "invandrare" och "svensk" ter det sig rimligt att denna dikotomisering rymmer just föreställningar om synliga olikheter. Och i detta ligger då också att en person kan vara "mer invandrare" om hon eller han uppfattas som mer tydligt avvikande i majoritetssamhällets genomsnittligt filtrerade glasögon. Utifrån ett sådant perspektiv kan man läsa kritiska uppmaningar från "ras och vithetsforskningen" (jfr Hübinette et al. 2012) om att ras i sociologisk bemärkelse bör uppgraderas, snarare än att man i protest mot den traditionella rasismens föreställningar försöker radera begreppet helt från offentligheten. Forskare inom detta fält har pekat på hur en rad vardagliga fenomen kopplade till bemötande och tilltal i det svenska samhället "indikerar att svenskhet och förmågan att tala svenska associeras med vithet, liksom att icke-vita kroppar knyts till utländska och utomvästerländska språk" (Hübinette et al. 2012, s. 53). I denna analys blir alltså fokus på hudfärg och liknande egenskaper snarast ett nödvändigt ont.

Mot en sådan bakgrund ter sig också Fredrik Reinfeldts utläggning om "etniska svenskar" i tidigare avsnitt som ett kanske ännu mer väsentligt bidrag till samhällets gemensamma associationer och sinnesintryck. Men vilken roll spelar sådant när det gäller frågan om kategoriseringens konsekvenser i samhället? Vi ska i det följande titta närmare på ett antal studier om hur föreställningar om vad som räknas som svenskt och icke-svenskt kan påverka hur människor uppfattar samhällets möjligheter och villkor.

Slutnoter kapitel 3.

1. Den officiella statistiken är inte minst intressant eftersom den baseras på gängse metodologiska principer om att indelningar ska vara heltäckande och ömsesidigt uteslutande. För att de demografiska räkenskaperna ska summera korrekt måste alla individer tilldelas plats i en kategori, och samtidigt kan inte flera kategori-tillhörigheter preciseras för en och samma individ.
2. Vi föredrar själva termen "invandrade" i de fall när vi inte direkt refererar till andra diskussioner; detta för att markera erfarenheten av att ha invandrat, snarare än en kontinuerligt pågående "invandring".

3. Här förtjänar det samtidigt att betonas att relationen mellan den offentliga makten och forskarvärlden när det gäller frågor om invandring och integration under lång tid har kännetecknats av en ovanlig närhet och ömsesidigt intresse i Sverige jämfört med hur det har sett ut i andra länder, där en vanligare ordning har varit att politiska beslutsfattare har lyssnat på vissa utvalda forskare medan andra röster har marginaliserats (se Bak Jørgensen 2011, för en intressant jämförelse av relationen mellan forskning och politik i Sverige och Danmark när det gäller just invandrings- och integrationsfrågor).
4. Samtidigt är det värt att notera att flertalet invändningar i remissvaren på arbetsgruppens förslag gällde just "utländsk bakgrund". Exempelvis argumenterade Integrationsverket för att denna beteckning betonar främlingskap i högre grad än begreppet invandrare; man befarade också att det i praktiken riskerade att bli förkortat till "utlänningar" (Ds 2000:43, s. 26).
5. En intressant men till synes irrationell sammansättning, "svenskfödda invandrare", finner exempelvis arbetsgruppen i en rapport från Folkhälsoinstitutet (Ds 2000:43, s. 33).
6. Arbetsgruppen menade att det är svårt att precisera en tidsperiod för hur länge en invandrad person kan anses vara "nyanländ", men formulerade ändå två år som ett riktmärke (Ds 2000:43, s. 23).
7. Inte sällan framträder likväl tydliga skillnader i levnadsförhållanden när jämförelser görs utifrån de heterogena kategorier som nämnts här, något som påpekas också av Jebari & Magnusson (2013, s 10; se också där angivna referenser).
8. En samstämmighet mellan de refererade författarparen som bör nämnas är emellertid att också Jebari och Magnusson (2013, s. 13–14) argumenterar för att själva kartläggningen av "etnicitet och hudfärg" helt och hållet ska baseras på individers egna val och bedömningar (och dessutom med möjlighet att få tillhöra flera kategorier samtidigt.). För en anslutande diskussion om den förmodat centrala betydelsen av förtroende för frågeställaren bland de som utfrågas, se DO 2012, kap. 5.

4. Benämningens problematik i samtida forskning

I samhällsvetenskaplig forskning kan frågor om kategorier och kategorisering aktualiseras i olika faser av forskningsprocessen. För att illustrera hur sådana frågor kan se ut och hur de kan hanteras kommer vi i det här avsnittet att titta närmare på fyra utvalda avhandlingsstudier från senare år (som också spänner över lika många discipliner: etnologi, kulturgeografi, sociologi och statsvetenskap). Anledningen till att vi väljer att lyfta fram just dessa studier är att vi tycker att de tillsammans ger en god bild av de utmaningar som samhällsforskare ställs inför när det gäller kategorisering utifrån ursprung. Urvalet är dock inte tänkt att ge någon heltäckande bild och det syftar inte heller till att göra någon värdering av just dessa studier, vare sig som sådana eller i relation till annan forskning på området.¹

I vår läsning av dessa texter studerar vi först hur kategorisering, och därmed förmodat relaterade problem, blottläggs och gestaltas i de olika undersökningarna. Vi frågar oss alltså hur problematiken uppfattas på ett övergripande plan. Därefter tittar vi på hur författarna beskriver kategoriseringens förmodade konsekvenser för de människor som står i fokus. I anslutning till det senare riktar vi också blicken mot eventuella förslag på policyförändringar, i syfte att mildra negativa effekter av kategoriseringar.

Papperslösa, gömda eller illegala?

Sociologen Helena Holgersson (2011) och kulturgeografen Erika Sigvardsdotter (2012) har båda skrivit sina avhandlingar om människor som befinner sig i Sverige men som av olika skäl saknar giltiga identitetshandlingar och som därmed tvingas att leva ett liv i samhällets absoluta marginal.² För både Holgersson och Sigvardsdotter är frågan om vad man ska använda för beteckning på denna grupp av människor helt central och de lägger båda stor möda på att diskutera frågan, även om Sigvardsdotter delvis gör det med stöd i Holgerssons diskussion.³

Holgersson och Sigvardsdotter är helt överens om att benämningar av den studerade kategorin inte är någon neutral företeelse utan tvärtom en mycket aktiv handling som kan få såväl sociala som politiska konsekvenser. Holgersson konstaterar i sin avhandling att det främst är tre uttryck som hittills har varit i bruk i den svenska debatten – *papperslösa*, *gömda* och *illegala* – oftast var för sig men ibland även i olika blandningar och kombinationer. Varje uttryck går att koppla till en ”diskurs”, en övergripande ordning för samtalet, som här innehåller mer eller mindre tydligt uttryckta idéer om kategorins sammansättning och dess sociala och politiska belägenhet.

Enligt Holgersson är begreppen *gömda* och *gömda flyktingar* de som har använts mest och längst i den svenska debatten. Dessa begrepp omfattar dock enbart asylsökande som har fått avslag och gömmer sig i väntan på deportation. Den passiva formen *gömda* ger uttryck för föreställningen att detta är en kategori av människor som inte gömmer sig själva utan som får hjälp att gömma sig. Enligt Holgersson placeras de människor som anses tillhöra kategorin därmed i en offerroll och de framställs inte sällan som hjälplösa och undangömda, som offer för det svenska asylsystemet och som varande utanför det samhälle som "vi" som använder benämningen befinner oss i. Samtidigt konstaterar hon lakoniskt (2011, s. 197) att det faktum "att 'diskursen om gömda flyktingar' gör tanken att de skulle kunna röra sig i det offentliga rummet långsökt verkar i vissa sammanhang ha hjälpt dem att passera obemärkt i vimlet."

Begreppen *illegala* och *illegala immigranter* används, enligt Holgersson, i huvudsak av den växande högerextrema eller populistiska falangen i svensk politik. Den omfattar vanligen såväl nekade asylsökanden som personer som kommit till Sverige av andra anledningar och fokus i användningen ligger på uppfattningen att det är, eller borde vara, kriminellt att befinna sig i Sverige utan tillstånd. Där begreppet *gömda* positionerar den omtalade kategorin som offer så positionerar begreppet *illegala* alltså istället kategorin som en slags förövare eller problem – en terminologisk tudelning som redan Ålund och Schierup (1991) lyfte fram som central i den tidiga svenska invandringspolitiska debatten.

Det tredje vanligt förekommande begreppet, *papperslösa*, är en direktöversättning av franskans *sans-papier*, som började användas i Frankrike under slutet av 1990-talet. I den svenska kontexten har det kommit att omfatta alla som bor och/eller arbetar i landet utan tillstånd. Enligt Holgersson har begreppet, till skillnad från de andra två, undertoner av aktivitet och politisk kamp. En person benämnd papperslös kan, trots sin utsatta position, ändå äga viss initiativförmåga, vilket knappast är fallet vare sig för gömda eller illegala. Ordet papperslös har kommit att bli alltmer vanligt, vilket delvis beror på ett aktivt arbete bland organisationer som till exempel Papperslösa Stockholm. Enligt Sigvardsdotter har emellertid andra organisationer som bygger sitt arbete på att väcka medlidande med personer som flytt hemska förhållanden inte varit lika pigga på att börja använda denna benämning, eftersom den inte har någon tydlig koppling till flyktingskap eller asylskäl. Trots att Holgerssons och Sigvardsdotters analyser av relationen mellan begrepp och diskurser i den svenska debatten om gömda/illegala/papperslösa ligger väldigt nära varandra väljer de i slutändan att använda sig av olika benämningar i sina respektive studier. Sigvardsdotter väljer att tala om kategorin som *papperslösa* (eller *undocumented* på engelska) med följande motivering:

Att organisationer som Papperslösa Stockholm med flera jobbade för att lansera ordet var ett tungt vägande skäl för mig att använda ordet papperslös, men inte det enda. Jag ville i min studie inkludera även papperslösa som inte flytt till Sverige och då fungerade ett ord som gömda ganska dåligt. Det blev också snabbt tydligt för mig att inte särskilt många faktiskt 'gömde sig' eller blev 'gömda' av någon; många arbetade och var dagligen ute bland

folk. Ordets 'offer'-laddning var också problematisk tyckte jag och gömda tedde sig därför inte som ett bra alternativ. Ordet papperslösa har andra problem förknippat med sig. Det franska ordet *sans-papier* refererar till att de papperslösa inte har några ID-handlingar, något som är obligatoriskt att bära på sig i Frankrike. Så är inte fallet i Sverige, och ordet blir således något missvisande. Det finns långt ifrån någon enighet om vilken term som är 'bäst', men jag menar att papperslös är det bästa alternativet bland de ord som är tillgängliga och förstådda i den svenska debatten (Sigvardsson 2012, s. 158–159).

Holgersson väljer istället att tala om *icke-medborgare* alternativt *utvisningsbara* med argumentet att särskilt det senare begreppet saknar "diskursivt baggage" i den svenska kontexten. Holgersson väljer med andra ord att använda en ny, eller åtminstone ovanlig, benämning av den studerade kategorin för att slippa dras med idéer och föreställningar kopplade till de redan förekommande benämningarna i debatten. Samtidigt konstaterar hon att det är svårt att frigöra sig från de befintliga benämningarna och det är därför viktigt att försöka klargöra vad det är som händer när man väljer att använda någon av dessa benämningar snarare än någon annan.

Som jag inledningsvis konstaterade stämmer standardbilden av 'gömda flyktingar' dåligt med de flesta av mina intervjupersoners berättelser. Men inte med alla. Vad jag i detta kapitel velat lyfta fram är faran i att reducera individer till stereotyper – vilka det än handlar om. När utvisningsbara människor görs till *en* figur förstås de i en rad bemärkelser som antingen eller (Holgersson 2011, s. 133–134).

Hedersmordsdebattens diskurser

Även statsvetaren Maria Carbins avhandling tar sin utgångspunkt i det "spänningsfält som rör benämning av föreställt otvetydiga kategorier och nya, tidigare ej namngivna politiska problem" (2010, s. 2). Ett citat från författaren Jonas Hassen Khemiris bok *Montecore* slår an tonen för hennes studie:

det är VI, VI som vandrar genom livet och tillsammans är undantag, VI som tillsammans vägrar deras regler och äter deras fack, VI som exploderar deras kategoriseringar för vi är inte svenskar och inte invandrare, vi är dom evigt oplacerbara. ... Vi har tunisiska pappor och svensk-danska mammor och vi är varken helt suedis eller helt arabis utan något annat, något tredje och insikten om att inte ha något enkelt kollektiv växer oss till att skapa ett eget fack, ett nytt kollektiv som saknar gränser, som saknar historia, en kreoliserad krets där allt är blandat och mixat och hybridiserat. Vi är påminnelsen om att deras tid är räknad (Hassen Khemiri i Carbin 2010, s. 11).

I fokus för Carbins avhandling står den så kallade hedersmordsdebatten – det vill säga den intensiva offentliga debatt om bland annat kultur, jämställdhet, våld, heder och invandring som började föras i Sverige redan under 1990-talet, men som kulminerade efter mordet på Fadime Sahindal 2002. Enligt Carbin (2010, s. 11) kom mordet på Fadime att synliggöra frågan om svenskhetens gränser och gränssättande och det ställde därmed också den svenska offentligheten inför en *benämningens problematik* som kom att hanteras på olika sätt av olika aktörer i debatten. Vid närmare påseende visar det sig nämligen att till synes små skillnader i benämningar av den problematik som diskuteras kan rymma tämligen avsevärda skillnader när det gäller såväl ingångsvärden som handlingsrekommendationer i debatten.

En nära till hands liggande slutsats av den debatt som Carbin har valt studera skulle kanske kunna vara att det finns frågor som är så komplexa och laddade att det, för att låna ett uttryck av filosofen Ludwig Wittgenstein, är bättre att tiga än att försöka tala om dem. Carbin menar emellertid att en sådan slutsats förbiser förhållandet att individers möjligheter att agera i offentlig politik hänger samman med hur dessa "anropas" av staten. För att "subjektet ska kunna påverka och kritisera måste det paradoxalt nog först tilltalas, erkännas och möjliggöras genom samma diskurs som kritik riktas mot" (Carbin 2010, s. 44). Carbin exemplifierar detta förhållande med positionerna "invandrare" och "svenskar" (jfr det tidigare resonemanget om en invandrapolitik förd via och vis-à-vis etniskt baserade organisationer).

När en till Sverige nyanländ person *tilltalas* som invandrare blir hon samtidigt till 'som invandrare'. Så skapar en viss interpellation subjektpositionen invandrare med vissa förväntningar på den individ som tilltalas. Diskurser konstituerar därigenom en avgränsad grupp utifrån en heterogen skara av människor som av olika anledningar flyttat till Sverige. Denna position kan å ena sidan framstå som exkluderande med tanke på de attribut som sammanlänkas med invandraren och som särskiljer henne från svensken. Å andra sidan har personer genom tilltalet möjlighet att ställa krav på samhällsapparaten som 'invandrare'. Det innebär att när den svenska staten positionerar vissa grupper som invandrare ges de samtidigt en plats utifrån vilken de kan agera. Till exempel har den svenska staten uppmanat invandrare att organisera sig efter nationalitet genom att finansiera upprättandet av invandrarorganisationer. Detta kan förstås som såväl fastlåsande som möjliggörande. Att det inte är antingen eller, utan *både och*, både begränsande och möjliggörande på en och samma gång är en viktig och vägledande poäng i analyserna av mitt material (Carbin 2010, s. 43).

När det då gäller den svenska hedersmordsdebatten menar Carbin (2010, s. 161) att den ledde till att "svenska unga kvinnor med utländsk bakgrund gått från att inte ha existerat diskursivt, inte haft något specifikt utrymme, för att tvärtom benämnas, inkluderas och ges en plats utifrån vilken de kan tala." Detta *diskursiva skifte* från tystnad till tal skedde emellertid inte på något ordnat och enhetligt sätt utan tvärtom i en skarp konkurrens mellan åtminstone fyra olika diskurser med var sitt bud på hur "flickornas utsatthet" skulle namnges, definieras och hanteras politiskt.

I den första av de diskurser som Carbin (2010, s. 43) identifierar – *mångfaldsdiskursen* – valde de talande aktörerna att använda benämningen *flickor med annan etnisk- och kulturell bakgrund*. Enligt Carbin får denna benämning betraktas som relativt öppen i så måtto att den inte automatiskt reducerar flickorna till offer utan istället placerar dem i en subjektsposition mellan kulturer, vilket i sin tur möjliggör en diskussion om svenskhetens premisser och flickornas relation till det omgivande samhället. Samtidigt går det att kritisera den här ansatsen för att den inte i tillräcklig utsträckning uppmärksammar frågor om makt och våld.

Den andra positionen som Carbin identifierar är vad hon kallar för *värderingsdiskursens* tal om *utsatta flickor i patriarkala familjer*. I denna diskurs framträder frågan om våld som central, vilket kan tänkas innebära att berättelser om våld och hot är möjliga att artikulera och att flickor kan bli tagna på allvar och få stöd av samhället i en akut situation.

Å andra sidan snävar denna diskurs in de politiska frågor som blir möjliga att lyfta till frågor om maktrelationer i den invandrade familjen men inte om maktrelationer i det omgivande samhället. Den skapar därmed ett utrymme för det svenska samhället att formulera olika typer av ”räddande projekt”, men gör det samtidigt svårare att artikulera en kritik mot det svenska och kanske framför allt mot föreställningarna om en specifikt svensk jämställdhetsnorm.

I den tredje positionen är det istället just det svenska samhället som står i fokus för kritiken medan utrymmet att förstå familjen, och eventuella kulturella mönster, som ett problem möjligen begränsas, som Carbin uttrycker det (2010, s. 43). I denna diskurs betonas *flickors utsatthet för strukturell diskriminering* i form av rasism, etnocentrism och diskriminering från det svenska samhället. En ofta upprepad poäng i denna diskurs är att våld mot kvinnor förekommer i alla kulturer och att det offentligas fokus på hedersaspekter medvetet bortser från det våld mot kvinnor i alla åldrar som förekommer även i så kallade svenska familjer.

Avslutningsvis menar Carbin att det går att urskilja en fjärde diskurs – *könsmaktsdiskursen* – där problemet lokaliseras dels som en fråga om mäns våld, dels som förtryck i relation till ras/etnicitet. Flickorna positioneras här som *dubbelt förtryckta* men Carbin menar att diskursen ändå främst möjliggör en diskussion om utsatthet på grund av kön, medan tal om rasism eller stereotyp bemötande från det omgivande svenska samhället eller den svenska feministiska rörelsen uppfattas som mindre legitimt.

Den fråga som naturligtvis inställer sig är vilken av dessa fyra subjektspositioner det är som bäst beskriver de omtalade flickornas situation. Här menar emellertid Carbin (2010, s. 43) att själva poängen med hennes studie är att varje politisk lösning som identifierar ett problem samtidigt skapar nya. Det innebär inte att alla positioner är lika bra, eller dåliga, men däremot att alla politiska förslag bär med sig problematiska konsekvenser som bör granskas och att den intellektuella ingången måste vara att inta en position av ständig vaksamhet och kritik.

Samtidigt framgår det tydligt i hennes text att den så kallade värderingsdiskursen uppfattas som särskilt problematisk, inte minst eftersom den i så stor utsträckning har kommit att ligga till grund för, och legitimera, det svenska samhällets insatser för att komma till rätta med hedersmordsproblematiken.

Skör svenskhet och normaliserad multietnicitet

Den fjärde studien som vi har valt att uppmärksamma särskilt är etnologen René León Rosales (2010) avhandling om "maskulina elevpositioner" bland pojkar på en mellanstadieskola i norra Botkyrka. Genom intervjuer och det som brukar kallas för deltagande observation, i klassrummet och på skolgården, studerar Rosales hur pojkarna iscensätter sig själva i olika elevpositioner. Vad som framför allt framskymtar här är hur själva förutsättningarna ser ut för dessa pojkar att inta olika positioner. Exempelvis konstaterar han att pojkarna gör en tydlig åtskillnad mellan å ena sidan teckenkombinationen *svenskarna/ren svenska/ordning* och å andra sidan *invandrade/icke-ren svenska/stök*. Dessa utsagor utgör i sin tur en effekt av en "symbolisk geografi", som skapas genom segregationsprocesser där bostadsområden särskiljs från varandra genom invånarnas kroppar. Pojkarna i studien beskriver, de i deras skola frånvarande, "svenskarna" som bättre elever med en svenska överlägsen deras egen.

De studerade pojkarnas upplevelse av sin egen svenskhet beskriver Rosales som "skör" eller "tillfällig" till skillnad från andra individer som i pojkarnas berättelser skapas som "obestridliga svenskar".

Saman och Walter går i samma klass. Båda är födda i Sverige, de har båda svenskt medborgarskap och känner att de är svenskar, kan identifiera sig som svenskar. Ändå svarar båda att det inte bor någon svensk i Kärbo eller att det inte finns en enda svensk i Kärboskolan. Hur kan denna motsägelse förstås? Ett möjligt sätt att tolka detta är att utsagorna gör skillnad mellan olika dimensioner av vad det betyder att vara svensk. Det finns en juridisk dimension kopplad till vilket medborgarskap man har. Här är både Saman och Walter svenska medborgare. Det finns också frågan om var man är född. Båda är födda i Sverige. Det finns också en dimension som handlar om vad man känner sig och här känner både Walter och Saman att de kan identifiera sig som svenskar, eller 'svensk, typ' som Saman uttrycker. Men trots att de båda går i samma klass, att de är svenskar i lagens mening, att de är födda i Sverige och att de känner sig som svenskar menar de båda att det inte finns svenskar där de bor och går i skolan.

Detta pekar på att det finns ännu en dimension av vad det betyder att vara svensk, som handlar om huruvida man av andra igenkänns som svensk eller inte. När Bora, Saman, Walter och andra med dem säger att det inte finns någon svensk där de bor och går i skolan, trots att de var för sig individuellt identifierar sig som svenskar, artikulerar de en diskurs som handlar om att skolan de går i och området där de bor i inte erkänns som svenskt. På så sätt förblir deras möjlighet till att identifiera sig som svenskar alltid begränsad, alltid partiell, då de också själva ständigt artikulerar diskurser varigenom de underkänner sig själva och varandra som svenskar (Rosales 2010, s. 148).

Komplexiteten i de studerade pojkarnas positionering i relation till olika identiteter framträder ännu tydligare i den beskrivning som Rosales ger av hur barnen i den studerade skolan å ena sidan lever i en slags "normaliserad multietnicitet", där de klart visar att de är införstådda med och delar värderingar om alla människors lika värde, samtidigt som de å andra sidan både ger uttryck för att de själva identifieras som underordnade subjekt i en etnisk hierarki och själva agerar utifrån ett slags rasism i förhållande till sina klasskamrater. För Rosales blir just det senare en illustration av vad han betecknar som "skillnaden mellan rasism som effekt av en artikulerad, medveten ideologi, något som alla barn tog avstånd ifrån, och vardagsrasism, det vill säga effekten av alla de små kategoriseringar och värderingar av människor som görs i vardagen, utifrån mer eller mindre medvetna föreställningar om olika etnorasialiserade kategorier av människor" (Rosales 2010, s. 130–131).

En viktig fråga för Rosales är hur man ska se på en undersökning som den han utför i relation till frågan om kopplingen mellan kategorisering och kunskapsproduktion. Rosales är mycket medveten om att hans undersökning riskerar att ytterligare spä på bilden av pojkar med utländsk bakgrund som en kategori med särskilda problem, inte minst i kontrast till kategorin "svenska pojkar". Rosales menar dock att vi bör förstå denna problematik med utgångspunkt i journalisten och författaren Oivvio Polites ord:

När jag som enskild journalist skriver om en ung invandrarkille som är på väg in i en tung kriminalitet för att han känner sig utestängd av samhället så berättar jag något som är sant, men om många av mina kollegor skriver liknande artiklar och om denna typ av artikel är den enda vi skriver om unga invandrare, så producerar vi tillsammans en lögn (Polite i Rosales 2010, s. 70).

Varje enskild text ingår i en större textmängd om vissa fenomen, grupper och människor och den intressanta frågan är i vilken utsträckning denna textmängd kan uppfattas som selektiv när det gäller vad den belyser och vad den utelämnar (Rosales 2010, s. 70).

Benämningens problematik i studierna

Om vi då ska försöka summera de resonemang om kategorier och kategorisering som förs i dessa fyra avhandlingar är det till att börja med tydligt att det så kallade benämningens problematik står mycket centralt i alla studierna även om det hanteras på något olika sätt. I Carbins studie utgör problematiken själva studieobjektet men hon är också själv mycket noggrann med hur hon väljer sina ord och hon diskuterar ingående problemet med att även hennes studie riskerar att bidra till den stereotypisering av människor som alltid ligger i farans riktning när man konstruerar kategorier i samhällsvetenskaplig forskning.

För Holgersson och Sigvardsdotter är situationen en annan, i den meningen att benämningens problematik inte utgör ett studieobjekt i sig utan snarare en svårhanterlig utmaning som måste klaras av för att studiernas egentliga syfte – att beskriva och analysera situationen för människor som befinner sig i Sverige utan giltiga identitetshandlingar – ska gå att genomföra. Båda lägger stor möda på valet av benämning av den studerade kategorin och även om de i slutändan väljer olika benämningar gör de det utifrån sinsemellan mycket likartade resonemang om de fällor som finns och som de så långt möjligt vill försöka undvika.

Rosales, slutligen, låter på etnologens vis läsaren komma mycket nära den process där benämningar av olika slag prövas och utmanas, dels av de pojkar som han studerar, dels av honom själv i relation både till de observationer han gör och till de erfarenheter han själv bär med sig. Det något nedslående intrycket som främst dröjer sig kvar efter läsningen av Rosales studie är emellertid att den möda, som i debatt och forskning om invandring och integration i Sverige under de senaste decennierna har ägnats åt att hitta benämningar som inte nedvärderar och inte låser fast, verkar ha så väldigt lite att sätta emot det Rosales (2010, s. 307) betecknar som ”den diskursiva ordningsprincipen som skiljer mellan ’svenskar’ och ’invandrare’, där de senare, det vill säga de själva [de studerade pojkarna], får sin identitet genom sin problematiska ’icke-svenskhet’”. Kan det vara så att ”våra” försök att hantera benämningens problematik bara kan resultera i eufemismer för denna diskursiva ordningsprincip – så länge samhällets alla medlemmar hjälps åt att, medvetet och omedvetet, upprätthålla skillnaderna?

Slutnoter kapitel 4.

1. Vårt fokus på studier inom en kvalitativt orienterad diskursanalytisk forskningstradition är inte självskrivet, men det var i texter av detta slag som vi fann mest utvecklade och fruktbara resonemang om den grundläggande problematiken. Givetvis bidrar likväl andra forskningstraditioner till värdefull kunskap om kategorisering och dess konsekvenser, såsom socialpsykologiska experimentbaserade studier av hur skillnader mellan grupper uppfattas (se t.ex. Akrami, Ekehammar & Araya 2006). Som en relief här kan vi också passa på att nämna ett tidigare försök av oss själva att studera kategorisering utifrån en kvantitativ ansats; mer precist via en serie sambandsanalyser (genomförda av Myrberg) på basis av en storskalig intervjuundersökning (för vilken Strömblad var en av frågekonstruktörerna). Analysen gick ut på att försöka kartlägga förekomsten av ”etniska hierarkier” i människors tankemönster. Myrberg (2010; se även Myrberg 2007, kap. 2) fann här en påtaglig samstämmighet i hur befolkningen i Sverige utvärderar samhällets kategorisering. Enligt resultatet tenderar infödda svenskar såväl som invandrade från olika regioner i världen att ge uttryck för högst

likartade uppfattningar om vem som är ”mer respektive mindre invandrare” i Sverige. Till exempel förknippas människor som invandrat från länder i den så kallade tredje världen betydligt oftare med denna kategori. Därtill visade analysen att denna etniska hierarki tydligt också avspeglas i livsvillkor; inte endast i fråga om tillgång till socioekonomiska resurser, utan också när det gäller risken att bli utsatt för direkt diskriminering i det svenska samhället.

2. Hur problematiken rörande irreguljär migration i Sverige har hanterats, respektive blivit föremål för diskursiv politisk kamp i relation till välfärdsstatens ambitionsnivå analyseras i Nielsen (kommande).
3. Det bör också nämnas att Sigvardsdotters avhandling är skriven på engelska. Den del som vi citerar här är dock hämtad från den utförliga svenska sammanfattningen.

5. Kategorisering och frustration – en avslutande diskussion

Kategorier och kategorisering är en ofrånkomlig del av socialt liv. Detta har man inom forskningen ofta funnit skäl att påpeka. Samtidigt kan man inte nöja sig med att platt konstatera att så är fallet. En rimlig uppmaning måste också vara att reflektera kritiskt över de val som trots allt är möjliga: ”Poängen är inte att man bör undvika kategoriseringar, det går inte. Frågan är i stället vilka förutsättningar som kategorisering vilar på, hur rimlighet uppnås, och vad fastställandet av rimliga kategoriseringar kan tänkas få för konsekvenser” (Börjesson och Palmblad 2008, s. 9).

Vi har i denna kunskapsöversikt sett upprepade exempel på hur relationer, såväl i offentliga som privata sammanhang, kan påverkas av mer eller mindre diffust gestaltade skillnader mellan olika befolkningsgrupper. Som ett övergripande hot ryms här också förutsättningar för olika former av diskursiv diskriminering (Boréus 2005, 2006; Hornscheidt & Landqvist 2014), vilket i sin tur kan härledas från kategoriseringens dilemman.

Kategorier är ofrånkomliga som raster för att världen ska framstå som begriplig; för enskilda individer i deras möten med varandra, men också för det offentliga ambitioner att producera relevant kunskap för administration och politisk planering. Samtidigt kommer kategoriernas etiketter (vilka som nu väljs) att klistras fast, inte endast vid befolkningsstatistiskt definierade grupper utan också vid kontinuerligt reproducerade berättelser om framgång respektive misslyckande. Kategorierna kommer alltså att fortsätta leva sitt eget liv, infärgade av vad som förknippas med tillgång eller brister i samhällets samlade utbud av information, via media men också via vardagliga möten och samtal.

Det har sedan lång tid tillbaka varit en offentlig-politisk ambition i Sverige att filtrera bort all ”etnicitet” från invandrarbegreppet. Den lexikaliska innebörden av att vid något tillfälle ha immigrerat har emellertid ständigt fått föra en (till synes ojämn) kamp mot föreställningen att invandrarskap står i motsatsförhållande till svenskhet. Mycket talar också för att krav på ökad begriplig disciplinering – det må vara inom offentlig förvaltning, forskning eller massmedia – knappast klarar av att rubba den diskursiva ordning som härvidlag har etablerats. I vardagliga sammanhang blir ”invandrare” någon som inte är, och kanske inte ens kan bli, ”svensk”. Summan av alla kategoriseringar på mikronivå, som människor gör för att sortera intryck och positionera sig i förhållande till andra, bidrar sammantaget till en struktur som ter sig närmast oåtkomlig för offentlig politik.

Samtidigt har vi också sett exempel på hur offentligt initierad kategorisering kan tolkas som möjliggörande (genom att problem uppmärksammas) och begränsande (genom att människor blir

fastlåsta vid tilldelade identiteter) på en och samma gång. Reella problem för människor kan få förutsättningar att bli adresserade, genom att vissa kategorier pekas ut och kopplas samman med svårigheter av olika slag. På sikt kan detta potentiellt stärka den utpekades resurser och position i samhället, men det finns en alltså närvarande kostnadssida som stavar stigmatisering.

När det gäller kategoriseringsproblem av det slag som vi riktat fokus mot här finns knappast skäl att förvänta sig att den offentliga diskussionen kommer att falna. I ljuset av fortsatt omfattande migration till Sverige – som under 2000-talet inte minst har genererats av flyktinginvandring från plågsamma konflikthärddar, men som också innefattar ökad rörlighet inom Europa efter EU-utvidgningen – finns snarare en fruktbar jordmån för frågor om hur nya grupper i befolkningen omtalas i den allmänna debatten, och hur de på olika sätt blir föremål för offentlig-politiska överväganden. Att svenska språket utvecklas med delvis helt nya kategorier, som ”papperslösa” och ”EU-migranter” utgör intressanta indikationer på att forskningen här antar skepnad av prickskytte mot rörligt mål.

Med ett begrepp hämtat från sociologen Zygmunt Bauman menar kulturgeografen Erik Hansson att fenomenet med så kallade EU-migranter som tigger i svenska städer har gett upphov till en genomgripande *proteofobi* (en rädsla för det främmande, som inte går att kategorisera) i det svenska samhället. Hanssons intervjupersoner – ett i flera avseenden heterogent urval av 30 stockholmare – vet helt enkelt inte ”var de ska placera in fenomenet i sina medvetanden, och det finns ingen hegemoniskt klarlagd manual i samhället för vad som är rätt och fel, vad som är sant och falskt, när det gäller hur en ska hantera Mötet” (Hansson 2014, s. 82).

Givet att detta är en rimlig karaktärisering av sakernas tillstånd kan man fråga sig i vilken utsträckning forskningen kan och bör tillhandahålla manualer för att motverka proteofobiskt baserad frustration. Hur kan utsatta gruppers intressen effektivt tas till vara; genom att man lyckas inordna det som upplevs som både främmande och obegripligt i invanda tankestrukturer, eller genom att ambitioner att logiskt kategorisera helt överges? Såvitt vi kan se ryms här omfattande uppgifter för framtida forskning. Inte minst bör man försöka kartlägga – förslagsvis med en kombination av djuplodande intervjuer och experimentella ansatser – hur en i globaliseringens spår tilltagande mångfald av öden och livsvillkor kan analyseras på ett sätt som vinner hög legitimitet i samhället i stort.

På ett övergripande plan förefaller det lätt att instämma i den allmänna rekommendationen från forskarsamhället; att kategoriseringsprocesser av olika slag ska blottläggas, till förmån för allmänt ökad medvetenhet och kritisk reflektion. En mer vansklig fråga är dock om vi överhuvudtaget kan förvänta oss att nå längre än så, i ljuset av den kunskap som forskningen på området har genererat. Sett till benämningens problematik kan det te sig fåfängt att förvänta sig att en kategorisering helt frikopplad från stereotypisering en dag kommer att uppenbara sig.

Men desto mer intressanta framstår då de konkreta förslag som återfinns i debatten om vad den offentliga statistiken ska kategorisera. Man kan konstatera att akademiska begrepp som "rasifiering" fortplantar sig från forskning till samhällsdebatt (jfr Hübinette et al. 2012). Och som vi har visat i denna kunskapsöversikt kan också förekomsten av rasism i samhället leda till diametralt olika slutsatser om huruvida fenotypiska egenskaper som hudfärg förtjänar mer eller mindre uppmärksamhet i offentlig statistik. Där förespråkarna för mer etnisk och "rasmässig" kategorisering ser möjligheter att blottlägga orättvisor i ett mycket klarare ljus än vad som idag är möjligt, fruktar motståndarna ökad fragmentisering och mer exkludering. För att få bättre beslutsunderlag här skulle framtida forskning kunna göra insatser via länderjämförande studier av mer respektive mindre etniskt orienterade system i befolkningsstatistiken.

Och med ökad kunskap om hur kategorier *skulle kunna* förlora sin betydelse som sociala referenspunkter kanske på sikt en författare som Pooneh Rohi – som levt i Sverige sedan sexårsåldern – inte ser alla frågor om kategoritillhörighet och anpassning som lika viktiga:

Men vilka är vi, när vi inte är upptagna med att försöka vara så svenska som möjligt? När vi inte är upptagna med att runda vokalerna, röra händerna sådär som man gör när man talar, klä sig enligt det nordiska modet. När vi inte är upptagna med att passa in, vilka är vi då? (Rohi 2015).

I vilken utsträckning kommer framtidens förtroendevalda politiker och andra opinionsbildare avkrävas svar på frågor av detta slag? Som vi på olika sätt har berört ovan är det fåfängt att förvänta sig att hitta en "quick fix" som löser kategoriernas dilemman. Men huruvida de grupper som tillsammans utgör samhällets medlemmar betraktar varandra i första hand med nyfikenhet, snarare än misstänksamhet, avgörs förmodligen inte minst av hur den offentliga politiken lyckas motverka segregation – såväl i geografisk som i mental bemärkelse.

Referenser

Akrami, N, B Ekehammar & T Araya (2006) Category and stereotype activation revisited. *Scandinavian Journal of Psychology*, vol. 47, s. 513–522.

Bak Jørgensen, M (2011) Understanding the Research–Policy Nexus in Denmark and Sweden: The Field of Migration and Integration. *The British Journal of Politics and International Relations*, vol. 13, s. 93–109.

Beckman, L (2011) *Den rimliga integrationen*. Stockholm: Dialogos.

Boréus, K (2006) *Diskriminering med ord*. Umeå: Boréa.

Boréus, K (2006) *Diskrimineringens retorik. En studie av svenska valrörelser 1988–2002*. Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. SOU 2006:52. Stockholm: Fritzes.

Borevi, K (2002) *Välfärdsstaten i det mångkulturella samhället*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

Borevi, K & P Strömblad (2004) "Kategorisering och integration – en introduktion", i Borevi, K & P Strömblad (red.) *Kategorisering och integration. Om föreställda identiteter i politik, forskning, media och vardag*. Rapport från Integrationspolitiska maktutredningens. SOU 2004:48. Stockholm: Fritzes.

Brune, Y (2004) "Nyhetslogik och främlingssyn i mediernas konstruktion av 'invandrare'", i Borevi, K & P Strömblad (red.) *Kategorisering och integration. Om föreställda identiteter i politik, forskning, media och vardag*. Rapport från Integrationspolitiska maktutredningens. SOU 2004:48. Stockholm: Fritzes.

Börjesson, M & E Palmblad (2008) *Strultjejer, arbetssökande och samarbetsvilliga. Kategoriseringar och samhällsmoral i socialt arbete*. Stockholm. Liber.

Carbin, M (2010) *Mellan tystnad och tal: Flickor och hedersvåld i svensk offentlig politik*. Stockholm: Stockholms universitet, Statsvetenskapliga institutionen.

Carlson, M (2011) "'Vi' och 'våra invandrare'. Normer och värderingar i några sfi-läromedel/svenska för invandrare", i Carlson, M & K von Brömssen red. (2011). *Kritisk läsning av pedagogiska texter. Genus, etnicitet och andra kategoriseringar*. Lund: Studentlitteratur.

- Dahlström, C (2004) *Nästan välkomna. Invandrapolitikens retorik och praktik*. Göteborg: Göteborgs universitet, Statsvetenskapliga institutionen.
- Demker, M & A Johansson Heinö (2013) "Slopa kollektiva identiteter i den officiella statistiken." *Dagens Nyheter* 21 juli, 2013.
- Ds 1999:48. *Begreppet invandrare – användningen i lagar och förordningar*. Stockholm: Kulturdepartementet.
- Ds 2000:43. *Begreppet invandrare – användningen i myndigheters verksamhet*. Stockholm: Fritzes.
- DO (2012) *Statistikens roll i arbetet mot diskriminering. En fråga om strategi och trovärdighet*. Stockholm: Diskrimineringsombudsmannen.
- Eskola, A (1971) *Socialpsykologi*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Haavisto, C & B Petersson (2013) "Invandrare och integration i traditionell nyhetsjournalistik och sociala medier", i Petersson, B & C Johansson (red.) *IMER idag. Aktuella perspektiv på internationell migration och etniska relationer*. Stockholm: Liber.
- Hansson, E (2014) "'Som att världen har kommit hit'. Stockholmares upplevelser av tiggeri våren 2014." Masteruppsats i kulturgeografi. Stockholm: Stockholms universitet, Kulturgeografiska institutionen.
- Holgersson, H (2011) *Icke-medborgarskapets urbana geografi*. Göteborg: Glänta produktion.
- Hornscheidt, L & M Landqvist (2014) *Språk och diskriminering*. Lund: Studentlitteratur.
- Hübinette, T, H Hörnfeldt, F Farahani & R L Rosales (2012) "Om ras och vithet i det samtida Sverige". Botkyrka. Mångkulturellt centrum.
- Hylland Eriksen, Thomas (1993). *Etnicitet och nationalism*. Nora: Nya Doxa.
- Jacobs, D et al. (2009) The challenge of measuring immigrant origin and immigration-related ethnicity in Europe. *Journal of International Migration and Integration*, vol. 10, s. 67–88.
- Jebari, K & M Magnusson (2013) En färgblind stat missar rasismens nyanser. *Tidskrift för politisk filosofi*, vol. 17, s. 2–18.
- Johnsson, C (2005) *Svensk rätt i integrationspolitisk belysning*. Rapport från Integrationspolitiska maktutredningen. Ds 2005:3. Stockholm: Fritzes,

- Myrberg, G (2007) *Medlemmar och medborgare. Föreningsdeltagande och politiskt engagemang i det etnifierade samhället*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Myrberg, G (2010) "Who is an immigrant?", i Bengtsson, B, P Strömblad & A-H Bay (red.) *Diversity, Inclusion and Citizenship in Scandinavia*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Nielsen, A (kommande). *Rightlessness as dislocation. An analysis of the politicization of irregular migration and struggles over the (re)demarcation of the welfare state in Sweden during the 2000s*. Avhandlingsmanuskript. Växjö: Linnéuniversitetet, Institutionen för statsvetenskap.
- Osanami Törngren, S (2013) "Ras och etnicitet", i Petersson, B & C Johansson (red.) *IMER idag. Aktuella perspektiv på internationell migration och etniska relationer*. Stockholm: Liber.
- Prop. 1997/98:16. Regeringens proposition. *Sverige framtiden och mångfalden – från invandrarpolitik till integrationspolitik*.
- Rohi, P (2015) "Vara vaksam. På sin vakt. Känslan i kroppen." *Svenska Dagbladet* 6 april, 2015.
- Rosales, R L (2010) *Vid framtidens hitersta gräns: Om maskulina elevpositioner i en multietnisk skola*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- SCB (2002). *Personer med utländsk bakgrund. Riktlinjer för redovisning i statistiken*. Meddelanden i samordningsfrågor för Sveriges officiella statistik 2002:3. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB (2013) *Integration – en beskrivning av läget i Sverige*. Integration, rapport 6. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Schneider, A L & H Ingram (1997) *Policy Design for Democracy*. Lawrence: University Press of Kansas.
- Selling, J (2014) *Svensk antiziganism: Fördomens kontinuitet och förändringens förutsättningar*. Limhamn: Östkultur förlag.
- Sigvardsdotter, E (2012) *Presenting the absent: An account of undocumentedness in Sweden*. Uppsala: Uppsala universitet, Kulturgeografiska institutionen.
- Soss, J, R C Fording & S F Schram (2011). *Disciplining the Poor: Neoliberal Paternalism and the Persistent Power of Race*. Chicago: The University of Chicago Press.
- SOU 1974:69. *Invandrarutredningen 3. Invandrarna och minoriteterna*. Huvudbetänkande av invandrarutredningen. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet.

SR 2015-03-23 "Svenska Akademiens ordlista avråder från kränkande uttryck." *Kulturnytt*, *Sveriges Radio* 23 mars, 2015.

SR 2015-03-26 "Små fina träleksaker – inte kan väl de vara särskilt kontroversiella?" *OBS*, *Sveriges Radio* 26 mars, 2015.

SvD 2015-05-15a "Faktakoll: Rött ljus för Reinfeldt." *Svenska Dagbladet* 15 maj, 2015.

SvD 2015-05-15b "Reinfeldt kritiserar för uttalande." *Svenska Dagbladet* 15 maj, 2015.

SVT 2014-08-16 "Reinfeldts vädjan till svenska folket: 'Öppna era hjärtan'." *SVT nyheter* (svt.se) *Sveriges Television* 16 augusti, 2014.

Strömblad P, G Myrberg & B Bengtsson (2011) "Optimal Opportunities for Ethnic Organisation and Political Integration? Comparing Stockholm with Other European Cities", i Morales, L & M Giugni, red. *Social Capital, Political Participation and Migration in Europe: Making Multicultural Democracy Work?* Houndmills: Palgrave Macmillan

Svanberg, I & M Tydén (1999) *I nationalismens bakvatten. Om minoritet, etnicitet och rasism*. Lund: Studentlitteratur.

Ålund, A & C.U Schierup (1991) *Paradoxes of Multiculturalism. Essays on Swedish Society*. Aldershot: Avebury.

Hur skapas kategorier som exempelvis 'svensk' och 'invandrare' i det offentliga samtalet? I den här kunskapsöversikten utforskas gränslandet mellan offentlig politik och samtida samhällsvetenskaplig forskning när det gäller problematiken kring föreställda skillnader mellan människor på basis av nationellt och etniskt ursprung.

Kunskapsöversikten är skriven av Per Strömblad, docent i statsvetenskap vid Linnéuniversitetet, och Gunnar Myrberg, docent i statsvetenskap vid Uppsala universitet.

Delegationen för migrationsstudier - Delmi - är en oberoende kommitté som initierar studier och förmedlar forskningsresultat som underlag till framtida migrationspolitiska beslut och för att bidra till samhällsdebatten.

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

Delegationen för
Migrationsstudier
Ju 2013:17